

AİLE KAVRAMININ YENİDEN BELİRLENİMİ

İlyas Altuner

Aile kavramının yeniden belirlenmesi hususunda bir sunum yapmak niyetindeyim ama yeniden belirlenme, esasında eskiden belirlenmeyi de zorunlu hâle getiriyor. Yani yeniden belirlenmesi için bir şeyin eskiden nasıl belirlendiğini göz önünde bulundurmamız gerekir. İnsanlık tarihinde yeniden belirlenme, çeşitli zaman dilimlerinde, çeşitli süreçlerde ve farklı farklı kültürlerde, farklı farklı şekillerde ortaya çıkıyor. Şimdi bir felsefeci olarak tabii ki felsefe üzerinden konuya eğilmek istiyorum. Burada, aile kavramının evrimleşmesini ya da içeriğinin değişmesini dört aşamada anlatmaya çalışacağım. Bu dört aşama hem kavram olarak hem de yapı ve sosyal kurum olarak ailenin değişiminin temel aşamalarını ifade ediyor. Önce Klasik Yunan aile yapısının Platoncu temelleri, ardından bu anlayışın İslam dünyasına taşınması, sonra Rönesansla birlikte değişen ve dönüşen aile anlayışı ve en sonunda da bugün tartışılan ve ailenin geleceğini ilgilendiren transhümanist ve posthümanist yaklaşımları ele almaya çalışacağım.

İlk aşamamız, Yunan felsefe geleneğinde Platoncu aile anlayışını ortaya çıkaran belli başlı faktörleri ele almak. Çünkü şunu baştan belirlemek gerekir ki Platon'un aile, eğitim, felsefe ve toplum anlayışı vs. hâlen dahi etkisini sürdürmüş, günümüzdeki birtakım sorunsalların ortaya çıkmasına da neden olmuş bir anlayış tarzıdır. Hatta bu konuda çeşitli eserler de kaleme alınmıştır. Örneğin, Karl Popper'ın meşhur eseri *Açık Toplum ve Düşmanları* eserinde cildin birisi, Platon'un; diğeri ise Karl

Marx’ın eleştirisine ayrılmıştır. Popper’a göre, Marx’ı da Platon’un bir devamı olarak gördüğümüz zaman, günümüzdeki belli kopuşların, belli aile yapılarının Platon tarafından belirlendiğini kavramamız mümkün. Bu açıdan bakıldığında ataerkil aile yapısından anaerkil aile yapısına ve daha sonra günümüzdeki posthümanizm veya transhümanizm gibi, ailenin yok olmasına kadar giden çeşitli aile yapılarının, Platon’a kadar dayandığını söyleyebiliyoruz. Platon, toplumu oluşturan fertleri önemsemeyen, fertlerin yukarıdan belirlendiğini yani ideal bir dünyadan, Tanrısal bir dünyadan belirlendiğini, dolayısıyla fertlerin, o ideal dünyaya ne kadar yaklaşırlarsa akli bir anlamda o kadar kendilerini gerçekleştirebileceklerini ve varlıklarını gerçekleştirenlerin, toplumda belli bir rol model olabileceklerini yani toplumda belli bir mevkiye gelebileceklerini dile getiriyor. Bu açıdan baktığımız zaman, aile kurumunun klasik dönemlerde ataerkil bir hüviyete büründüğünü görüyoruz. Orada, erkeklerin ön plana çıktığını, kadınların ikincil plana itildiğini ve çocukların ise zaten toplumda belli bir yaşa kadar bir anlam kazanamadığını görebiliyoruz. O dönemdeki kölelerin insan yerine konmadığını da ayrıca belirtmeye gerek duymuyoruz. Hatta toplumlarımızda belli bir atasözü olarak da bilinen bir deyiş vardır. Kadınlar için, “saçı uzun, akli kısa” ifadesi, Platoncu bir ifadedir. Belli bir eğitimi ancak erkeklerin alabileceği, kadınların, belli eğitimlerden yoksun kalmaları gerektiği yönünde bir anlayış hâkimdir. Çünkü Platon, onların en temel ödevlerinin çocuk doğurmak, iyi bir aile anası olmak olduğunu dile getirmiştir. Öğrencisi Aristoteles tarafından bu ifade tarzı biraz düzeltilmeye çalışılmış, fertlerin oluşturmadığı bir toplumun gerçekte bir toplum olarak ortaya çıkamayacağı iddia edilmiştir. Çünkü Platon, fertleri ikinci plana atmış, devleti ya da toplumu ya da üst düzey toplumu ön plana çıkarmıştır. Aristoteles ise toplumdaki bireylerin kendi başlarına var olduklarından hareketle, toplumu oluşturan fertlerin bir devlet olabileceklerini, bir aile çatısı altında birleşen toplulukların devlet oluşturabileceğini iddia etmiştir.

||

Şimdi, ikinci aşamaya, İslam dünyasına geçmek istiyorum. İslam dünyasında da tabii ki Kur’an’ın ve Peygamber’in insanlara söylediği birtakım şeyler var ama İslam felsefe geleneğinde ya da hukuk ya da kelim geleneğinde bunun göz ardı edildiğini görüyoruz. Kadınlar, genel olarak toplumdan dışlanmış bir vaziyettedir, çocuk doğurma ve anne olmanın dışında toplumda bir yer edinmemiş konumuna tekrar geri dönmüştür. Yani Kur’an’ın kadınlara verdiği değer daha sonraki dönemlerde verilmediğini, özellikle felsefe geleneklerinde “tedbîrü’l menzil” dediğimiz “aile yönetimi” adı altında bir kurum oluşturulduğunu görüyoruz. Tedbir denilen şey ise erkeklerin çalışarak aileyi geçindirmesi, kadınların çocuk bakması ve çocukların sağlıklı bir şekilde büyümesidir. Kölelerin zaten Platoncu toplumda yerleri yok,

çünkü zaten o dönemki İslam toplumlarında her ne kadar İslami bir bakış açısı olduğu iddia edilse bile, yeni Platoncu bakış açısının etkin olduğunu görüyoruz.

İslam felsefesinde kadına dair en önemli söylemler, İbn Rüşd'e aittir. İbn Rüşd, Platon'un *Devlet*'ini şerh ettiği *Kitâbu's-Siyâse*'nin, koruyucuları ve bilgeleri konu edilen bölümünde, Platon'a muhalif olarak, kadının Aristotelesçi gelenekte olduğu gibi erkeklerle aynı ırk olduğu ve insan olduğu için her türlü eğitimi hak ettiği, her türlü hakkın kendisine verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Burada İbn Rüşd, kadının diğer toplumsal görevleri yerine getirip getiremeyeceği sorununu ele almış, bunu da cinsiyete bağlamak yoluyla dile getirmiştir. Cinsiyet olarak "Kadın bir insan mıdır?" sorusuna, elbette kadının da erkek gibi doğası gereği bir insan olduğu yanıtı verilecektir. Öyleyse toplumda erkeğin yapabileceği pek çok işi kadın da aynı şekilde insan olması bakımından yapabilir hatta yapması zorunludur. Öyle ki İbn Rüşd, Endülüs kadınlarının toplumdan el etek çekerek sadece geçim derdi olan, halı dokuma gibi şeylere kendilerini yönelterek zamanla kendi asli duygularını bütünüyle kaybettiklerini ve hayattan hiçbir zevk almadan yaşamaya çalıştıklarını ifade etmektedir.

İslamın kadına verdiği önemden bahsedecek olursak, gerçekte Kur'an'ın kadını erkekle aynı nefsten türeyen ve birbirini tamamlayan eşit birer canlı olarak belirtmiş olduğundan hareketle, Kur'an'ın emirlerine aykırı olarak İslam toplumunda ve kültüründe kadının ikinci plana atıldığından söz edebiliriz. İşte, İbn Rüşd gibi bu, ikinci plana atılmayı kadınların bizzat kendilerinin istediğini dile getirirsek, kadınların buna boyun eğerek kendilerini toplumsal işlerden uzaklaştırıp ev işlerine yönelmek suretiyle kendilerini toplumdan tamamen soyutladıklarını ve yeteneklerini kaybederek toplumların fakirleşmesine neden olduklarını ve ailede sadece bir yük olarak temsil edildiklerini söylememiz yerinde olur. Kadınların eğitiminin erkekler gibi zorunlu olması, onların da bilge kişiler olarak yetişmeleri gerekmektedir. Çünkü ailede kadının söz hakkı olmadığına çocukların yetiştirilmesi yine ataerkil bir şekilde olacaktır ki bu da özellikle kız çocuklarının zayıflığının etkin nedenidir. Bu nedenle İslam dininin o döneme özgü önerdiği kadına söz hakkının daha da genişletilerek yaygınlaştırılması ve dengeli bir hukuk oluşturulması gerekmektedir.

Toplumsal iş bölümlerinde kadın her ne kadar zayıf gücü temsil etse de kendi gücünün yettiği işlere yönelmeli, erkekler ise kadınlardan daha yeteneksiz oldukları, yetenekli olmadıkları konularda işleri kadınlara bırakmalıdır. İbn Rüşd, buna, müzik örneğini vermiştir, müziğin bestesi erkek tarafından yapılır ve kadın tarafından okunur. İbn Rüşd, özellikle hayvanlardan örnekler getirerek insanların da hayvanlar gibi olduğunu, hayvanların erkeğiyle ve dişisiyle aynı işleri yapmasından dolayı insanların da yapabileceklerini belirtmektedir. Ama bunları kendi ölçülerine göre, kendi toplumsal iş bölümlerindeki zekâ ve seviyelerine göre yapmalıdırlar.

III

Üçüncü yeniden belirlenme dönemi, Rönesans ile gerçekleşiyor. Artık yavaş yavaş ataerkil toplumdan anaerkil topluma geçiliyor. Burada tabii ki yeniden belirlenim, bir yeniden doğuş, teosantrik yani Tanrı merkezli anlayıştan homosantrik yani insan merkezli anlayışa, hümanizm dediğimiz bir anlayışa doğru aile ve toplumlar evriliyor. Burada Rönesans Dönemi’nin daha çok politik ya da bilimsel bir yapıya büründüğünü görüyoruz. Yani politik yapı olarak Platoncu komün ifadesinin burada ön plana çıktığını görüyoruz. Başka bir deyişle, aile diye bir kurumun ortadan kaldırılması gerektiğini, ailedeki yapının insanları belli kısıtlandırmalara sürüklediğini iddia etmelerinden dolayı ailenin kurum olarak kaldırılması ve bütün insanların eşit şartlarda çalışması gibi belli şekillerde hayatını sürdürmesi gerektiği ön plana çıkmıştı. Bunun devamı olarak modernizm, postmodernizm vesair akımlar, tabii ki aile yapılarına belli etkiler yaptı.

Ailenin modern toplumlarda eşitlikçi bir yapıya büründüğünü görüyoruz. Orta Çağ Avrupa’sının, kadını “şeytan” olarak algılamasının ardından yavaş yavaş kadın-erkek eşitliğine geçildiğine şahitlik ediyoruz. Bu dönemde Avrupa’da yeni kimlik arayışları yavaş yavaş olgunlaşmaya başlarken İslam toplumlarının, özellikle Osmanlı toplumunun bu eşitlikçi anlayışa direnmeye çalıştığı bir gerçek. Ancak bu direncin kırıldığı durumların sonucunda İslam toplumları da modern aile anlayışına geçmeye başlayacaklardır.

Postmodern dünya görüşünün yaygınlaşması, küreselleşmenin hızlanması ve ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte artık dünya, geleneksel olandan kurtulmaya çalışan milletlerle bu gelişmelere direnen, kültür ve geleneğini korumaya çalışan milletlerin dünya görüşü çatışmasına sahne olacaktır. Ancak şu bir gerçek, yenilik düşüncesi bütün toplumlar için sihirli bir sözcüktür ve dünya son kertede, güçlü olanın kültürünü kabul ettirdiği bir dönemece girecektir. Bu minvalde İslam toplumlarının Batı’nın yenilikçi ve özgürlükçü olarak nitelediği aile yapısına geçmeye çaba gösterdiklerini görüyoruz.

IV

Son olarak da posthümanizm ya da transhümanizm dediğimiz ailenin ortadan tamamen kalktığı bir yeniden belirlenme aşamasındayız. Her ne kadar Türkiye’deki aile yapısı ve bağları köklü ve güçlü gibi görünse de evrensel bir aile anlayışının küresel bir köy olan dünyada tabii ki hem ülkemizi hem de toplumumuzu etkileyeceğini göz önünde bulundurmamız gerekir. Transhümanizm ve posthümanizm

bazen birbiriyle karıştırılsa da benzer anlamlar ifade ediyor: İnsandan sonrası, insanın geçiş hali. Yani artık eski çağlardan günümüze kadar gelen mevcut insan kavramının, daha doğrusu bilimin olasılık ifadesi ve mümkün hallerin sonsuzluğu terminolojisinden hareketle sonsuz derecede değişen bir kişilikler, kimlikler ya da bireysellikler anlamında ailenin ya da bireylerin ortadan kalkması gerektiği anlayışı hüküm sürmeye başlamıştır. Bunun için özellikle 1960larda ve 1970lerde Donna Haraway ve Rosi Braidotti gibi feminist biyolog ve felsefeci insanların girişimleriyle günümüzde de popüler olan bir posthümanizm akımı başlamıştır. Yani artık yavaş yavaş yapay zekanın da olaya katılımıyla, Matrix filminde gördüğümüz gibi, bir makineleşme, insanın artık daha makine bir halde yaşaması gerektiği, robotlaşması, insanın ötesine geçilerek bir Tanrı-insan hüviyetine bürünmesi gerektiği anlayışı yaygınlaşmaya başladı. Bu anlayışın köklerinin *Ecce Homo* eserinde Nietzsche'nin "üst-insan" kavramını anlattığı bir dünya görüşüne dayandığını görüyoruz.

Tabii ki burada şöyle bir algı gelişmiştir: İnsanlar, bireyler artık ileriki dönemlerde yani posthümanist dönemlerde, insanı aşan bir şekilde, bırakın bireyselliklerini kaybetmeyi, cinsiyetlerin dahi kaybetmeleri gerektiği şeklinde bir anlayış sergilemeye başladılar. Burada Irigaray'ın başını çektiği feminizmin ön planda olduğunu görüyoruz. Geleceğin insanının kadın olacağı şeklinde bir anlayış tarzı gelişmeye başladı. Buna göre insanlar artık bugünkü gibi ameliyata gerek kalmaksızın cinsiyet değiştirebilirler, yani ister kadın olabilirler isterse anında erkek olabilirler veya cinsiyetsiz olabilirler. "Erkekler çocuk doğursun, kadınlar erkek hüviyetine bürünsün, herkes istediğini istediği gibi yapsın, belli şekillere bürünsün" şeklinde ifade tarzları var. Burada en önemli mesele, aile yapısının tamamen yok olması, aynı zamanda bireyselliklerin de yok olmasıdır.

Bunun yanında tabii ki bunların getirdiği belli etik sorunlar, ekolojik sorunlar olacak. Amaçları güya insan ırkının daha temiz, daha sağlıklı, daha teknolojik veya hiçbir derdi olmayan bir ırka dönüşmesi olarak tasvir edilse bile, dünya insanın yavaş yavaş robotlaştığı, yapay zekanın ön plana çıkarak insanın maddeleştiği bir akıma doğru sürükleniyor. Topluluklarda bunun sonucunda kuşkusuz etik sorunlar ön plana çıkıyor. Eğer evrensel bir ahlak yasasından bahsedilecekse, zaten bir posthümanizmden bahsedemeyiz. Öyleyse evrensel ahlak yasası, felsefenin ya da dinin ön plana çıkardığı değişmeyen etik kurallar, posthümanist yapılarda artık olmayacak. Böyle bir ailede veya toplulukta böyle bir etikten bahsetmeyeceğiz, aksine sonsuzca değişen kimliklerin sonsuzca değişen bir davranışa ve etiğe büründüğünü göreceğiz. Yani insanların bir arada yaşadığı ya da toplum oluşturduğu bir dönemin sonuna gelmiş gibi algılanıyor. Tabii bu bir olasılık, üzerinde çalışılan bir durum yani insanlığa yön veren belli birtakım devletler veya güçler, bunu ön plana çıkarmaya çalışıyor. Dolayısıyla böyle bir toplulukta aile yapısının artık yavaş yavaş yok olmaya yüz tuttuğunu görüyoruz. Örneğin bir *Dallas* filmiyle Türkiye'de aile

yapısının değişmeye başladığını, ta o dönemlerdeki muhafazakâr aile yapısının bir diziyle değişmeye başladığını göz önüne alırsanız, bugünkü sosyal medya, evrensel internet ortamı vesair araçlarla toplumların ve ailenin nasıl bir hâle bürüneceğini kestirmek güç değil.

Kaynakça

- Altuner, İlyas. “İslam Felsefe Geleneğinde Kadın İmgesi.” *Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Braidotti, Rosi. *Göçebe Özneler: Çağdaş Feminist Kuramda Bedenleşme ve Cinsiyet*. Çev. Öznur Karakaş. İstanbul: Kolektif Kitap, 2017.
- Braidotti, Rosi. *İnsan Sonrası*. Çev. Öznur Karakaş. İstanbul: Kolektif Kitap, 2018.
- Çelik, Ezgi Ece. “Antroposen ve Posthuman İnsan Çağı’nda İnsan Sonrası Olmak.” *Cogito* 95-96 (2019): 145-160.
- Haraway, Donna. *Siborg Manifestosu: Geç Yirminci Yüzyılda Bilim, Teknoloji ve Sosyalist Feminizm*. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.
- Sağlam, Rabia. “Posthuman Dijital Özne: Braidotti’nin Eleştirel İnsan Sonrasının Eleştirisi.” *ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar* 13 (2021): 295-323.
- Tekin, Mustafa & Özdemir, Muhammet (ed). *Transhümanizm ve Posthümanizm: Disiplinlerarası Bir Çalışma*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları, 2021.